

DE WALLEN VAN NAARDEN.

Eene bijdrage tot de geschiedenis van den vestingbouw in Nederland.

DOOR

A. N. J. FABIUS.

(Met schets op Plaat III.)

Wie heeft..... ooit Naarden's wal aanschouwd
En voelde niet zijn hart van dankbre erkentnis blaken.

't Was de dichter van »de Hollandsche Natie,” die aldus zijn hart lucht gaf bij de herinnering aan de belangrijkste feiten uit onze glorievolle geschiedenis. Reeds meer dan zeventig jaren rust HELMERS onder de groene zoden van het kerkhof te Muiderberg, en met een glimlach leggen wij zijn zwanezang ter zijde. Verzadigd van den wierook door onze vaderen uit de vorige eeuw zoo kwistig op het altaar der vaderlandsliefde ontstoken, stelt de hedendaagsche geschiedschrijver zich in hoofdzaak ten doel de feiten uit te vorschen en in onderling verband te beschouwen, terwijl hij daarbij tracht een zooveel mogelijk onzijdig standpunt in te nemen. Vreemd mag het echter heeten, dat ondanks de zucht tot historisch onderzoek en de stoot door den Generaal KNOOP ten onzent aan de wetenschappelijke beoefening der krijgsgeschiedenis gegeven, en ondanks ijverige bronnenstudie van allerlei aard, de geschiedenis van den vestingbouw in Nederland een nog onontgonnen veld moest blijven.

Wel heeft DE ROO VAN ALDERWERELT den »vestingoorlog en den vestingbouw” in onderling verband beschouwd, doch zijn studie betrof in hoofdzaak den vestingbouw in het algemeen; de »geschiedkundige beschrijving der fortificatie-werken van Zutphen” door den Luit.-Kolonel VAN BRIENEN VAN RAMERUS ligt nog steeds onuitgegeven en in handschrift in de archieven van het Departement van Oorlog, en schonken SYPESTEIN en DE BORDES in hun bekend werk »Nederland in 1672” ons vele bouwstoffen, brachten zij ook in andere werken menig steentje bij, vele gegevens rusten nog onaangevoerd in allerlei verzamelingen en archieven verspreid.

Zou het van de meesten onzer te veel tijd, kracht en lust vorderen om al die bouwstoffen op te sporen en te bewerken, elke bijdrage kan hier voor een lateren geschiedschrijver van nut zijn, en mogen nu de zonen der

negentiende eeuw niet meer blaken van erkenning bij het zien van Naarden's wallen, een blik op de geschiedenis van die vestingwerken kan wellicht een vaderlander opwekken om zijne krachten en talenten te wijden aan het schrijven eener geschiedenis van den vestingbouw in Nederland, tot onze schade en schande te lang ongeschreven gebleven.

I.

In den nacht van den 15den Mei 1350 werd het oude Naarden bij lichte maan door de Hoekschen overvallen, bij verrassing genomen en verwoest (1).

Reeds den 17den Mei vergaarde Graaf WILLEM V de Naarders om „een nieuwe stede” te maken, „die te betimmeren en te besitten,” terwijl zij tevens „oorlof” kregen om „eene veste maecken om de stede,” waarbij „allen goede luyden die daer omtrent geseten syn gebeden werden, dat sy onzer stede van Naerden vorderen, ende helpen ende graven, wauter onse luyden ende lande wel mede gesloten sullen wezen” (2).

Niet alleen mochten dus de Naarders een versterkte stad bouwen, maar ook werden de Gooiers uitgenoodigd om mede te helpen tot het bouwen van die nieuwe stad, welke men wat meer landwaarts in wenschte te stichten. De herbouw van Naarden was dan ook niet alleen een plaatselijk belang, doch — gelegen op de grenzen van het Sticht — zag de Graaf in Naarden terecht een belangrijke vesting op de frontieren; en dat Gooiland's hoofdstad voor Holland reeds van veel nut was geweest, bewijst een ander privilege betreffende de stichting van het nieuwe Naarden, nl. dat van 19 Mei 1354, waarin de Graaf gewaagt van „menigher trouwe (diensten) dien sy ons, ende onsen voirvaders ghedaen hebben, ende onsen nacomelingen noch doen sullen” (3).

Ofschoon nu de Graaf in datzelfde privilege het rechtsgebied van de nieuwe stad — „de palen van hore vriede” — bepaalt, vinden wij daarin niets gemeld omtrent den omvang van de stad zelve. Nauwkeurige teekeningen of kaarten uit dien tijd bestaan er niet, doch wij kunnen evenwel uit andere bronnen eenigszins nagaan hoe Naarden tegen het einde der 14de eeuw er uitzag.

Het oudst bekende kaartje van de stad Naarden is dat van JACOB VAN DEVENTER (4) uit het midden der 16de eeuw (Plaat III), alzoo vervaardigd twee honderd jaar na de stichting. Aangezien er echter geen enkele reden is om te kunnen veronderstellen, dat de stad in die twee eeuwen belangrijke wijzigingen heeft ondergaan, mogen wij met eenige zekerheid aannemen, dat

(1) A. PERK, Aanteekeningen op HORTENSIIUS, „Opkomst en ondergang enz.” bladz. 205.

(2) VAN MIERIS, Groot charterboek, deel II, fol. 779.

(3) VAN MIERIS, t. a. p. II, fol. 824.

(4) Inventaris prov. archief van Noord-Holland, 3de ged. 3de afd. n°. 1.

tusschen het tracee van Naarden bij de stichting niet veel verschil heeft bestaan; en dat door VAN DEVENTER geschetst, zelfs nog op dit oogenblik komt het straten-net tamelijk juist overeen met dat uit het midden der 14de eeuw.

Minder stellig kunnen wij iets zeggen van de vestingwerken: wel zal al spoedig na 1350 »een veste gemaakt zijn» om de stad, doch in den eersten tijd zal die veste wellicht alleen hebben bestaan uit enkele poorten of wacht-huizen van steen of hout en een natte gracht, hier en daar voorzien van staketsels (1).

Hoe dit zij, al vrij spoedig is Naarden daarop van vestingmuren voorzien, hetzij geheel, hetzij gedeeltelijk, en in »de vergunning door Burgemeesteren, Schepen en Raade» in 1440 gegeven aan het Susteren-convent wordt dan ook gesproken van »der stede mueren» (2).

Of nu die muur niet dadelijk geheel voltooid is geworden, dan wel of de onophoudelijke oorlogen met Gelderland en het Sticht de vestingwerken veel schade hadden toegebracht, in den Schaarbrief van 1442 komt o. a. voor, dat geen poorter in Naarden zou worden aangenomen, of hij moest gegoed zijn tot vier honderd ridders of daarenboven, »ende hij sel geven der stede twyntich dusend steens, binnen twee jaar te betalen» (3), terwijl eenige jaren later, in de *Wilkeur* van 1454 (4) nog eens wordt vermeld »ende gheen Poorter aan te nemen hy en sal voldoen voor zyn steengelt» (5). Een belasting die in de middeleeuwen evenwel tamelijk algemeen was.

Hoe die muren en grachten in onze dagen van weinig beteekenis zouden zijn, kan die *Wilkeur* ons verder leeren. Daarin toch vinden wij vermeld: »Item niemandt onder die stede grafte te waden — noch over die stede muur te climmen — noch niemandt steen te nemen van der muere by drie pondt.»

»Item niemandt Laken opter stede muur te legghen, hanghen, noch droghen by een pondt.»

Hieruit mogen wij opmaken, dat die muren aan de binnenzijde of van omgangen of wel van aarddekkingen waren voorzien. Het kaartje van VAN DEVENTER laat ons hier in het onzekere, de schilderij op het Naardensche raadhuis, voorstellende de moord in 1572, is daaromtrent iets duidelijker (6) alhoewel wij natuurlijk daaruit niet kunnen beslissen, of reeds onmiddellijk

(1) Werkelijk had men in die dagen vestingwerken van hout. BEKA onder anderen vermeld: »In den jaer ons Heeren CIO CCC LVII begonste Bisscop JAN te vesten dat stedekyn Herdenberch mit plancken.» (ANTONI MATTHAEI Analecta, 3de deel, fol. 251.)

(2) Archief van Naarden, Privilegieboeken, n°. 3 — CIII 3 — fol. 147.

(3) A. PERK, Verslag enz. bijlage XII. (Arnhem, Is. An. NIJHOFF 1842.)

(4) Arch. van Naarden Privilegieboeken, n°. 3 — CIII 3 — fol. 186. Zie ook de handvesten van Naarden enz. achter die van Amsterdam, 1613.

(5) In 1342 kostte de 1000 steenen 8 sc. («Rekening van de Grafelijkheid enz.» uitgegeven door Dr. H. G. HAMAKER.)

(6) Omtrent deze schilderij zie men het opstel van TER GOUW in »de Navorscher» van 1868, bladz. 65. Het schijnt mij echter mogelijk dat dit paneel veel later is geschilderd naar eene oude gravure.

na het bouwen van den muur daarachter een aarden wal is gelegd, of wellicht een omgang is gemetseld. Hoogstwaarschijnlijk mogen wij echter aannemen, dat al vrij spoedig achter den muur een aarden verhooging is aangebracht, immers in de bedoelde *Wilkeur* van 1454 komt ook voor de bepaling: »Item die varcken geringhet te wesen, die op ter stede muer, die sullen gherincht wesen met een ijseren rinch deur haer neus." Moeilijk toch is het te veronderstellen, dat die varkens op een blooten muur werden gehouden, en dat het woord muur niet in al te strikten zin moet worden opgevat, is duidelijk, wanneer wij bedenken, dat de woorden wal en muur nog dagelijks als synoniem worden beschouwd.

Doch in welken toestand die verdedigingswerken ook waren (1), de vijanden van Holland hadden er rekening mede te houden. Steeds schijnen de Gooiers flinke krijgsknechten te zijn geweest. HORTENSIVS (2) althans zegt van hen: »Aangeworven voor vreemden dienst, muntten ze steeds boven allen uit in krijgsroem en bekwaamheid; men hield ze voor de beste soldaten, ze dienden als lijfwacht van den opperbevelhebber; was men handgemeen, zij stonden vooraan; ontvingen een dubbel aandeel van levensmiddelen, en werden tot aanvoerders en andere posten benoemd; met een woord, men beschouwde ze, als in manhaftigheid boven allen uitstekende. Moest de Vorst oorlog voeren tegen den Geldersch- of Franschman, of de Keizer tegen den Turk of anderen machtigen vijand, ze riepen oude soldaten uit het Gooi op."

Reeds kort na de stichting van Naarden konden de Gooiers hun dapperheid toonen en werd de verjongde hoofdstad van Gooiland als grensvesting ingewijd. Zij werd namelijk als verzamelplaats aangewezen voor de benden, die onder GIJSBRECHT VAN NIJENRODE tegen die van Utrecht in het veld werden gebracht (3).

Meermalen rukten de Naarders uit om de Gelderschen en Utrechtschen te bevechten, en o. a. in het jaar 1454 behaalden zij een »treffelycke Victorie" in een »Veltslach" tegen die van Amersfoort geleverd (4).

Natuurlijk hadden de vijanden van Holland het meermalen op Naarden gemunt. Zoo beproefde men in 1420 uit Utrecht een aanslag op de stad, welke echter mislukte (5).

Beter slaagden de Utrechtsche krijgsknechten in het laatst van 1481. Een groot deel der Naarders was om wol te koopen in Deventer ter markt

(1) GOUTHOEVE zegt in zijn *Chronycke van Hollandt* (fol. 95). »Naerden hadde voor den oorloge (met Spanje) hooghe mueren meest met Wijngaerden beplant."

(2) HORTENSIVS, *Opkomst en ondergang van Naarden*, bladz. 66.

(3) In het jaar 1356 »op ten XIV dach Maerte quam Heer GIJSBRECHT VAN NIEWENRODE in Naerden met veel wapentuers uyt Hollant, ende verbrande de Zoest. (Beka, t. a. p., fol. 250).

JAN VAN ARKEL had kort te voren Muiden en Weesp verbrand. (Zie ook GOUTHOEVE, t. a. p., fol. 393).

(4) BOXHOORN, *Theatrum*, bladz. 323.

(5) PERK, *Aanteekeningen t. a. p.*, bladz. 283.

gegaan, men vermoedde in Gooiland's hoofdstad geen kwaad en liet dan ook in den vroegen morgen van Donderdag 10 December zonder argwaan eenige als boerinnen vermomde soldaten de stad binnen trekken, denkende dat deze vrouwen ter markt kwamen. Oogenblikkelijk daarop werd de Burgemeester JACOB JANSZ — die hen binnenliet — doorstoken en de poort geopend voor de Amersfoortsche en Utrechtsche benden, die zich hadden verscholen in de boomgaarden, welke van alle zijden de stad omringden. Meer dan 40 burgers lieten hierbij het leven, en 140 hunner werden als gijzelaars gevangen; Naarden werd gebrandschat en slechts door een toeval trok de vijand af, vreemde overvallen te zullen worden, daar de boden, die naar Utrecht en Amersfoort om hulp waren gezonden, niet terug keerden (1).

Die van Utrecht hebben kort daarop dat stoute stuk duur moeten boeten. Geheel Holland kwam in rep en roer.

JOOST VAN LALAING, stadhouder van Hollandse legerde zich onmiddellijk binnen Naarden met zijn Hollandsche krijgsknechten, bij loting uit het zuiderkwartier gekozen, alsmede met Engelsche en Waalsche huurbenden, te zamen ongeveer 5000 man, gevolgd door wel vier- of vijfhonderd stroopers en boeven zonder soldij. De stad was toen een geruimen tijd het centrum, waaruit zich de Hollandsche krijgs- en strooptochten bewogen. Zij heeft voorzeker in die dagen een levendig en schilderachtig aanzien opgeleverd; behalve hare eigene schutterij, waaronder ook een afdeeling boogschutters, bevatte zij binnen haar muren mannen van onderscheiden landaard en allerlei wapenen en uitrusting, waaronder de beroemde *Petit Salazar* met zijne Biscayers, gewapend met groote stalen hand- en voetbogen (2).

Eemnes werd aangevallen, geplunderd en op vier à vijf plaatsen in brand gestoken. Daarna werden Baarn en Zoest ten vure gedoemd, en eindelijk zou zelfs de stad Utrecht het ontgelden. Op den tweeden Kerstdag door een schijnaanval van de zijde van Westbroek misleid, trokken de Utrechtschen uit, waarna zij van alle kanten werden aangevallen door de benden uit Naarden, die zich zuidwaarts van Hilversum, achter het Gooische bosch hadden opgesteld. Dank zij de algemeene verwarring konden deze met de teruggeslagen Utrechtsche troepen de hoofdstad van het Sticht binnen trekken, waar hun een kolossalen buit ten deel viel.

Ter herinnering aan dit feit werd te Naarden, evenals te Amsterdam, een toren gebouwd »aen den welcken dese weynighe woorden tot eeuwiger memorie van dese groote victorie zyn gheschreven SWICHT UTRECHT" (3).

Bijna twee eeuwen heeft die toren bestaan en wel ter plaatse, waar nu de kazerne in het bastion Oranje ligt; omstreeks 1678 is hij afgebroken en

(1) GOUTHOEVE, t. a. p., fol. 528.

(2) PERK, Aanteekeningen t. a. p., bladz. 285.

(3) BOXHORN, t. a. p. bladz. 326.

nog enkele jaren geleden, bij de wijzigingen die de vesting toen onderging, werden er overblijfselen van gevonden.

Het bouwen van dien toren bewijst mede dat de Naardensche vestingwerken herhaaldelijk werden hersteld of bijgebouwd, wat wij dadelijk nog duidelijker zullen zien. De vraag doet zich daarbij voor, wie bouwde die muren, torens en poorten, welke volgens de schilderij op het raadhuis zeer fraai zijn geweest. Met zekerheid is dit niet te zeggen, doch hoogstwaarschijnlijk zijn zij door de Naarders zelf gebouwd, misschien voorgelicht door den een of ander, die zich bijzonder op den vestingbouw toelagde.

Te Naarden behoefde men daarvoor niet ver te zoeken. In 1481 tocht de vroedschap van Haarlem den bosdragenden bode naar Weesp, om aan EVERT LAP te zeggen, dat deze rekening zou komen doen »van alle der handelinge ende bewinde die hy (en nog twee andere personen) gehadt hadde, van de timmeringhe ende makinge van dat bolwerck ende van den wal die binnen desen jaire gemaect is tusschen die Schalechwycker poort ende Sparwouwer poorte (1). De familie LAP behoorde in dien tijd zoowel te Weesp als te Naarden tot de aanzienlijkste, en het is dan ook niet onmogelijk dat die LAP heeft mede gewerkt tot den bouw van den bedoelden toren. De stadsfabriek (stadsbouwmeester) vervaardigde overigens in die dagen — en ook nog veel later — evengoed plannen voor rondeelen en aarden wallen als voor kerken en slachthuizen (2).

Mogen wij nu uit den bouw van dien toren opmaken, dat kort na 1481 aan de verbetering en herstelling der vestingwerken de hand werd geslagen, zij bleken bij lange na nog niet voldoende.

De Graaf VAN EGMOND, Stadhouder-Generaal, had omstreeks 1489 de Naardensche vroedschap, »scherpelyck bevolen, dat sy om die bewaerenisse van de voorschreven stede van Naerden (by nacht ende oock by daghe) goede en seeckere hoede draghen souden.” Het stadsbestuur meende dat »die ondersaten omtrent der selver stede geseten schuldich (waren) ende ghehouden te comen in de voorschreven stede van Naerden, omme die stede te helpen bewaren, en de Vesten der selver stede te helpen diepen, schoon maken en de staketten slaen en stellen, ’t welc sy van ouden tijde, alsoo gheploeghen hebben te doene.”

De Gooiers schenen daartoe echter niet genegen, waarop de Stadhouder den 3den Juni 1489 (3) den Baljuw beval een onderzoek in deze zaak in

(1) GONNET, De wallen en poorten van Haarlem, bladz. 42.

(2) »Wat by den dienst gemaect, gebouwt is, en versien
Van een Stadts-meester en Regent der Timmerlien

De *nieuwe-stadt* geroyt, ghesteken af, geleydt

Met al syn straten en syn schoone Burrighwallen,

Met al syn sorten oock, elck op syn plaats gevallen.”

(»De Kroniek van STAETS” uitgegeven door mr. N. DE ROEVER, Amsterdam 1886.)

(3) Archief van Naarden, Privilegeboeken, n°. 3 — CIII 3 — fol. 336.

te stellen en zoo noodig de bewoners van Gooiland er aan te herinneren, dat zij op zware straffen gehouden waren om Naarden te helpen versterken.

Twee jaren later moesten »die Burgemeesteren, Schepenen en ghemeine poirteren van Naarden» zich opnieuw tot den Stadhouder wenden, met de klacht »dat onlanghs in den winter lestleden seeckere vaken ende stucken van der voorschreven stede neder gestort ende in de grachten ghevallen syn,» en dat de Naarders geen kans zagen om dat alles te herstellen, wanneer de dorpen hen niet bijsprongen; en alhoewel de regeerders van Naarden er op wezen, hoe de inwoners van Huizen, Laren, Blaricum en Hilversum in geval van nood wel altijd een toevlucht zochten binnen de Gooische hoofdstad »ende in dat cas binnen deselver stede altijd wel ende goetlicken ontfanghen gheweest (syn) met alle hare roerende goederen, die sy daerinne ghebracht hebben gehadt,» bleven de dorpers heel achterlijk in het vervullen van hunne verplichtingen.

Weer werden zij nu (21 Mei 1491) door den Stadhouder aangemaand »de stede van Naerden, ghelegghen op de Frontieren en de Uytterste palen van desen Lande te *repareeren*» (1) en verder de halve kosten van die reparatiën te dragen, doch veel baatte dat niet. In 1514 moesten de Naardensche afgevaardigden, opgeroepen in zake »de verpondinghe» o. a. verklaren »Ende sullen moeten noch bemuyren een vack muysers, omme heur stede wel te verseeckeren van 15 of 16 roeden, die hem veel kosten sall» (2) en reeds den 12den Juli 1516 zien wij dan ook alweer de Stadhouder Generaal, HENDRIK VAN NASSAU, naar aanleiding van »seeckere Requeste, overghegeven by Schout, Burgemeesteren, Schepenen ende Rade der stede van Naerden» een missive richten aan den Baljuw om »van wegghen der C. maj. die dorpen van Goylandt» aan te zeggen en te gelasten, dat zij ingevolge de »oude heercomen ende costuyme.... ter stondt metten supplanten (de regeerders van Naarders) treden int werc ende repareeren ende maecken van den vesten, stakketten, muysen, Bol-wercken, wallen ende andere nooddticke fortificaties der selver stede van Naerden tot halven coste» (3).

Zagen wij nu reeds in het midden der 14de eeuw de Gooiers oproepen om Naarden te helpen versterken, we mogen dat eigenlijk niet als eene bijzonderheid aanmerken. Vele steden in de middeleeuwen toch zijn om-muurd met hulp van de omwoners, die natuurlijk belang hadden bij het versterken van eene plaats, waarbinnen zij in tijden van gevaar een wijk-plaats vonden (4).

(1) Als boven, fol. 343.

(2) »Informacie upt stuck der Verpondinghe» MDXIV. (Uitgeg. Maatsch. der Ned. Lett.) bladz. 197.

(3) Archief van Naarden, Privilegieboeken, n°. 3 — CII 3 — fol. 407.

(4) Dr. ALWIN SCHULTZ, Das höfische Leben zur Zeit der Minnesinger. (Leipzig, S. HINZEL, 1879).

Zoo werden in het jaar 1525 de Kennemers door de Landvoogdes gesommeerd om te Haarlem de grachten te helpen diepen en er de muren te herstellen (1), en nog in 1673 werden de Gooische boeren door den Stadhouder opgeroepen om Naarden te helpen versterken (2).

Werden nu in het midden der 16de eeuw de omwoners geprest om de vesten te helpen »maken en repareeren,” de zorg voor de verdediging was in alle steden nog steeds in de handen van het plaatselijk bestuur.

Zoo richtte zich in 1544 de vroedschap van Naarden tot den Stadhouder met de klacht, dat enkele personen buiten de stad, o. a. bij de Koepoort, hadden »getimmerd” ofschoon volgens de regeerders dat »timmeren” binnen de vijf honderd roeden op een boete van 100 ponden was verboden. »Ende alwaar 't selve privilegie den supplianten niet gegund,” schreven zij, »zoe en behoort men evenwel sulke timmeragien niet te gehengen overmits dangier en perykel dat daar uyt spruyten soudén mogen, want in tyde van oorloge de vyanden deser landen daarinne soudén logeeren mogen, en de voors. stede alsoo subitelijk overvallen en inneemen.”

Ook dat beroep op de hooge regeering was niet te vergeefs: de PRINS VAN ORANJE als Stadhouder vernieuwde voor zooveel noodig het privilegie (8 Juli 1544) en gelastte verder het »getimmerte” af te breken (3).

Al deze goede voorzorgen zouden de Naarders echter weinig helpen: twist en tweedracht slopen ongemerkt de veste binnen, door list en bedrog wist DON FERDINAND zich van de stad meester te maken, en den eersten December 1572 werd Naarden uitgemoord en verwoest.

De teekening van JACOB VAN DEVENTER (Plaat III) geeft ons nu een denkbeeld van Gooiland's hoofdstad kort voor den moord. Wij zien daaruit, dat de stad was omgeven door gemetselde muren en één natte gracht, welke gemeenschap had en met de zeehaven en met het Naardermeer. Die muur was voorzien van torens (één daarvan was de reeds vermelde »Swicht Utrecht”), van buitenwerken was natuurlijk geen sprake.

De stad telde zes uitgangen, namelijk twee aan de zuidoostzijde, een ander (de Turfpoort), in het zuiden, ter plaatse van het tegenwoordige bastion van dien naam, in het noorden de Huizerpoort, en aan de zijde van Amsterdam de Koepoort. De zesde, (de Karnemelkspoort) aan het einde der tegenwoordige Kattenhaagstraat, komt niet voor op de schilderij van het Raadhuis. Voor de poorten lagen natuurlijk bruggen.

Wenscht men hierbij een meer gedetailleerd beeld van de vestingwerken eener stad in het midden der 16de eeuw, dan raadplege men de keurige reproductie der kaart van KORNELIS ANTHONISSEN (1544) door TER GOUW aan zijn reuzenarbeid (de geschiedenis van Amsterdam) toegevoegd.

(1) GONNET, t. a. p., bladz. 46.

(2) Zie hier achter.

(3) Archief van Naarden, Privilegieboeken, n°. 3 — CIII 3 — fol. 446.